

Kodály tanulmánya, „A magyar népzene”

Vargyas Lajos születésének centenáriumára

Kodály prózaíró munkásságát – ideértve a tudományos publikációkat – kettős szempontból tehetjük elemző vizsgálat tárgyává. Az egyik szempont a bennük közölt tények *aktualitásának* vizsgálata: az, hogy megállapításait mennyire igazolta vagy miképp módosította a megírásuk óta eltelt idő. Bizonyos – és ezt Kodály is gyakran hangoztatta –, hogy új anyag felbukkanása, új összefüggések felismerése előbb-utóbb módosíthatja korábbi ismereteinket, feltevéseinket. Ez minden tudományos munkára áll, ideértve természetesen az ő munkásságát is. Mint e felfogás képviselője, Kodály nem tekintette véglegesnek önnön tudományos publikációit: mindent elkövetett, hogy az általa megismert új anyagot és a nyomában felismert összefüggéseket valamilyen módon belefoglalja későbbi munkáiba. E teljes szellemi nyitottság dokumentálása nemcsak joga, de kötelessége is írásai gondozójának.

A vizsgálat másik szempontja *tudománytörténeti*. Megmutatni, hogy mit jelentettek Kodály írásai a maguk korában: mi bennük a vadonatúj; mi a helyük Kodály teljes életművében és az adott tudományág fejlődéstörténetében; milyen szellemi színvonalat képviseltek megírásuk-megjelenésük idején. A *mit* mellett tehát fel kell tennünk a *hogyan*, a *miért* és a *mikor* kérdését is; ezek kifürkészésével határozhatjuk meg a prózaíró-tudós Kodály munkásságának szellemi rangját.

Kutatásunk a másodjára említett vizsgálódásnak – a tudománytörténetinek – igencsak a kezdetén tart még. Érthető, hiszen az élő és fejlődő tudomány mindig azt kutatja, hogy honnan meríthet további hajtóerőt önmaga számára. Miután azonban Kodály életművének egésze hozzáférhetővé vált a magyarul olvasók előtt eljött az ideje a tágabb értelemben vett keletkezéstörténeti vizsgálatoknak.

Ilyen jellegű részletkutatásról ad számot jelen referátum: azokról a tanulmányokról szól, amelyeket a *Visszatekintés* III. kötetében publikált közel 200 írás egyike – bár terjedelemben és jelentőségben egyik legnagyobbika – kínált a munka sajtó alá rendezőjének. Ez az írás „A magyar népzene”. Az 1935-ben írt, először 1937-ben napvilágot látott tanulmány – 1952 óta a Vargyas Lajos-szer-

BÓNIS FERENC (1932) zenetörténész. Utóbbi kötete: *Bartók Béla–Paul Sacher levelezése / Briefwechsel 1936–1940* (2013).

kesztette példatárral – a téma irodalmának egyik tankönyvként is használatos *alpműve*.

Első önálló kiadásának előszavából tudjuk, hogy Czakó Elemér felszólítására készült *A magyarság néprajza* című négykötetes összefoglaló mű IV. kötete számára. A négy kötet első kiadása 1933 és 1937 között Budapesten jelent meg 5000 példányban, a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda gondozásában. A népzene-tanulmány ugyanabban az évben különlenyomatként is napvilágot látott; ezt előszóval gazdagította a szerző. Az összefoglaló négykötetes munka átdolgozott, második kiadása 1941 és 1943 között jelent meg a könyvesboltokban, a IV. kötet 1943 decemberében 4000 példányban (Kodály tanulmányából az átdolgozott kiadás nyomán is készült különlenyomat). Ezzel egy időben, további 4000 példányban, piacra dobtak egy harmadik kiadásként jelzett, a másodikhoz képest változatlan utánnomást. Ez az 1943-as harmadik kiadás elkerülte az 1950-ben alapított Zeneműkiadó illetékeseinek figyelmét, így a Vargyas Lajos példatárával bővített s a Szikra Nyomdában kinyomtatott (voltaképpen negyedik) kiadás 1952-ben újra harmadik kiadásnak minősült (még csak nem is a Zeneműkiadó, hanem Kodály minősítette annak). „A harmadik kiadáshoz” címmel új előszót írt hozzá, melynek első mondata határozottan csak *két* megelőző kiadásra utal: „A két előző kiadás tízezer példánya (nyolcezer a Magyarság Néprajzában, kettő különlenyomatban) teljesen elfogyott, s új kiadás vált szükségessé.”

Hadd pontosítsuk Kodály szavait a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kolofonja alapján: az első „Kodály-Vargyas”-kiadást megelőzően, a két különlenyomat-verzióval együtt nem 10 000, hanem feleannyival több, 15 000 példány fogyott Kodály tanulmányából.

A kiadások számozásában fokozta a zavart, hogy 1960-ban, a Révai Nyomda nyomásában, újra megjelent egy harmadik kiadás! Hogy valamelyest rendet teremtsünk ebben a káoszban, a továbbiakban az 1943-as utánnomást 2/a kiadásként, az 1960-as „másodszori harmadik kiadást” pedig a 3/a kiadásként regisztráljuk.

Foglaljuk tehát össze a mű megjelenési adatait 1989-ig, a *Visszatekintés*ben, Kodály összegyűjtött írásainak III. kötetében megjelent revideált kiadásáig:

1. kiadás: 1937. június (különlenyomatként is),
2. kiadás: 1943. december (különlenyomatként is),
- 2/a kiadás: 1943. december,
3. kiadás: 1952,
- 3/a kiadás: 1960,
4. kiadás: 1969,
5. kiadás: 1971,
6. kiadás: 1973,
7. kiadás: 1976,
8. kiadás: 1981,
9. kiadás: 1984,
10. kiadás: 1989 (a *Visszatekintés* III. kötetében).

Első részletközlésként, „Néphagyomány és zenekultúra” címmel, megjelent a tanulmány IX. fejezete a *Válasz* című folyóiratban (Kecskemét, 1935). Első idegennyelvű részletpublikációként, „Della musica popolare” címmel, az első kiadás előszavának rövidített változatát közölte olaszul a *Musica* folyóirat (Róma, 1947). A tanulmány első fejezetét, Kodály hetvenedik születésnapjának tiszteletére, 1952-ben megjelentette angol, francia, német és orosz nyelven a budapesti Kulturális Kapcsolatok Intézete. A teljes tanulmány, „Die ungarische Volksmusik” címmel Szabolcsi Bence fordításában, Ormay Imrének olykor mulatságos félreértéseken alapuló dalszöveg-fordításaival, 1956-ban megérte német kiadását. 1960-ban, *Folk Music of Hungary* címmel Ronald Tempest és Cynthia Jolly fordításában, megjelent a kötet első angol kiadása (ezt 1971-ben és 1982-ben, revideált-bővített formában újra publikálta Vargyas Lajos). 1961-ben a nyilvánosság elé került, *Венгерская Народная Музыка* címmel E. T. Vladimirova fordításában, a mű orosz kiadása; mindhárom idegennyelvű kötet a Corvina gondozásában.

Kodály, bizonyíthatóan, 1960-ig írt be pótlásokat a keze ügyében levő valamelyik példányba (eddig három ilyen kézi példánnyal találkoztunk hagyatékában). Meglehet, hogy 1960 után is bővítette még művét, ez azonban nem bizonyítható. Ezért – mivel a *Visszatekintés* I-II. kötetének anyagát is az első megjelenés ideje szerint rendeztük – itt is 1937-et (az első kiadás megjelenésének évét) és 1960-at (az utolsó bizonyítható szerzői pótlás évét) tekintettük a keletkezéstörténet időhatárainak.

Kodály összegyűjtött írásainak, beszédeinek és nyilatkozatainak III. kötete – említettem – a népzene-tanulmány 10. kiadását tartalmazza. Miben tér el az előzőektől? Öt lényeges ponton. Először: lemond a tankönyvként való terjedést oly nagy mértékben segítő *Példatár* közléséről. Az ugyanis teljességgel Vargyas Lajos munkája. Maga a tanulmány pedig, mintegy 120 szövegek közti dallampéldájával, a *Példatár*-függelék nélkül is zárt, önálló alkotás. Másodsor: kibővítettük a tanulmány szövegét Kodálynak azokkal a kiegészítéseivel, melyeket három kézi példányának valamelyikébe saját kezűleg bevezetett. E bejegyzések némelyike megfogalmazott kiegészítés volt – ezek a tanulmány revideált változatának főszövegében kaptak helyet. Más pótlások a jegyzetek anyagára vonatkoztak, ezek természetesen a jegyzetekbe kerültek. Dallampélda-kiegészítésekkel vagy változtatással akkor éltünk, ha Kodály nem csupán a pótlás-kiegészítés *szándékát* fejezte ki („*ide példát*”), hanem pontosan megjelölte annak tárgyát is.

A marginális megjegyzéseknek egy további fajtája új kutatási lehetőségeket pendített meg: olyan vizsgálatokat, amelyeket Kodály fontosnak tartott, de ő maga már nem végezhetett el. Mivel ezeket valamilyen formában fel akartuk tüntetni, de se a főszövegbe, sem az eredeti jegyzetek sorába nem vehettük fel: 01 stb. jelzéssel második jegyzetfejezetet állítottunk össze, mely Kodálynak egy-egy gondolat továbbfejlesztésével kapcsolatos megjegyzéseit tartalmazza.

A negyedik különbség: az új és újabb kiadások *szövegromlását* nem kívánva se terjeszteni, se szaporítani: ilyen szempontból revízióknak vetettük alá a teljes szövegrészt (ahol tehetjük, a dallampéldákat is). Ötödik – formálisnak látszó, de a munka használatát jelentős mértékben segítő – változtatásunk a dallampéldáknak sorszámmal való ellátása volt.

A fentiekben leírt teljes revíziót Vargyas Lajossal együtt végeztük el, együttesen vállalva a felelősséget azért, hogy minden változtatás Kodály akarátát tükrözze, másrészt azért, hogy Kodály valamennyi megjegyzése valamilyen formában kapjon helyet a tanulmány főszövegében, dallampéldái vagy jegyzetei között. Számos enigmatikus megjegyzés megfejtése Vargyas élelátásának és anyagismeretének köszönhető; hadd mondjak itt síron túli köszönetet önzetlen közreműködéséért.

És hadd mondjam el: mennyire csodáltam Vargyas általános és specifikus néprajztudományi műveltségét. Nemcsak közelebbi tudományának ismerte a teljes irodalmát (ez természetes), de a szellemi és tárgyi néprajz más ágait is, az idevágó szociológiai és történelmi kutatások eredményeit is.

A továbbiakban „A magyar népzene” általunk közölt kiadásának néhány olyan helyét ismertetem, mely a *Visszatekintés* III. kötetében vált hozzáférhetővé a tudomány nyilvánossága számára.

Az első különlenyomat-kiadáshoz készült, igen fontos előszó máris sok új gondolattal gazdagodott. Szöveg és dallam együttes közlésének fontosságát hangsúlyozandó, korábbi mondandóját így egészítette ki Kodály:

Mivel még mindig közölnek dallamuktól megfosztott szövegeket (még 1960-ban is: Csanádi Imre – Vargyas Lajos: Röpülj páva, röpülj, 1954; Ortutay Gyula: Írók, népek, századok, 1960), szükséges lesz hangsúlyoznunk, hogy dallam és szöveg egymástól el nem választható, osztatlan egység. A népdal műfaját éppen a szöveg és dallam szerves kapcsolata teszi. Egyik sem teljes mű önmagában. Pusztá szövegek feljegyzése néprajzi szempontból értéktelen. Csak nyelvi adat, már formailag semmi értéke nincs. Mint művészi termék nem érvényesül. Még ott is becsúsznak hibák, ahol együtt közlik a szöveget és a dallamot (például Lach, Tscheremissische Gesänge, 149). Hát még, ahol az egyik formaalkotó elem elmarad! Pusztá dallamok feljegyzése is értéktelen, de ezt meg sem igen kísérelte senki. (Väisenen vogul-osztyák kiadványában kénytelen volt erre, de ritmusai értelmetlenek, mert nincs mellettük a szöveg.)

Arra vonatkozóan, hogy egy-egy népi dallam többszöri megfigyelése mily nélkülözhetetlen feltétele a kutatásnak, Kodály ezt írja kiegészítésként:

A fonogramm pillanatképet ad. S ez nem mindig a legjobb kép, néha torz. A dallam igazi, teljes képe csak több fonográf-felvétel és mennél több élő megfigyelés alapján alakulhat ki véglegesen a kutató előtt. Amikor már tudja, mi az állandó, jellemző benne, mi a változó, esetleges.

Megannyi kérdés a hitelesség témaköréből:

Mi a tökéletlen reprodukció hatása? Hány százalék dalol csonka, dallamban-ritmusban elferdített, kontaminált vagy bármiképpen romlott dallamot? Ha szembekerül vele: felismeri-e a helyesét? Hány százalék megbízható a dalolók közül? Emlékezet, hallás?

Önálló dalos és csatlakozó együttzümögő (ezek rontanak, ha önállóan dalolnak). Mi a kritika hatása? Iránta érzékenység mutatkozik, ezért szólal sok oly nehezen.

Különös érdeklődéssel követhetjük nyomon azokat az új gondolatokat, amelyekben a tudós és a nevelő megfigyelései találkoznak:

Az 1840 táján meginduló magyar kottanyomtatás termékei évtizedekig túlnyomóan szöveges dalok, zongorakísérettel. A hangjegyírás már itt van, de nincs, aki elolvassa... A lassan kialakuló magyar városi élet csak a XIX. század végén kezdett olyan formát ölteni, amelynek már a zenei írásbeliség is szerves része. (De az érettségi még 1960-ban sem ad kottaolvasási tudást.)

A „Dallamgyűjtemények” fejezetben, szellemi elődeit kutatva, Kodály szükségesnek látta egy terjedelmesebb idézet közlését Erdélyi János gyűjteménye, a Népdalok és mondák I. kötetének előszavából:

„Az Academia... egy újabb indítványt küldött át a Kisfaludy-Társasághoz, miszerint a gyűjtendő népdaloknak, a mennyire lehet, zenéjükre is fordítaná gondjait és figyelmét, hogy a magyar népköltészetnek ezen lényeges és jellemző vehiculumának több becses példányai nemcsak az elfeledtetéstől megóva, a mívelt közönség ismeretére jöjenek, hanem ahhoz értők által s tökéletes magyar szellemben szerkesztve, a már nagy számban kijött s jobbára idegen hangművészek által elferdített dalok sorsára ne jussanak! E szerint a Kisfaludy-Társaságnak nemcsak a dalok gyűjtése, hanem melódiaik közzététele is feladatává lőn...”

„A néphagyomány megoszlása” című fejezet ezzel a gondolattal bővült:

Mi a népdal? Erre a kérdésre választ adni eddig senki sem tudott. Inkább elindulhatunk a nehezen megfogható tárgy megismerésére ezzel a kérdéssel: „Mi az, amit a nép énekel?” Hova tegyük, honnan vette, honnan tudjuk származtatni? Elvéve egy-egy mai, „divatos pesti nóta” is megütheti fülünket, még régi, népkultúrában élő falvainkban is. Egyesek, városjárt, némi városi mázt felszedett s azzal kérkedő egyének ajkán. De közhasználatba sohasem kerültek. Könnyelmű következtetés volna azt hinni, hogy az egész falu nem tud mást. (Külön tanulmányt érdemel az alj-zene hatása a falura. Micsoda zeneanyaggal tölti meg a város a falusi ember fülét, aki nem tud ez elől kitérni! Egy másik érdekes tanulmány lenne a népszerű zene hatása a nemzetközi tánczenékre.)

E két tanulmányjavaslathoz 2014-ben csak ennyit: nincs annyi szakember, aki a hatalmasra duzzadt „alj-zene” hatását a falura is, a városra is ma már fel tudná dolgozni. Kodály másik témajavaslatja, a népszerű magyar zene hatásának vizsgálata a nemzetközi tánczenére, annak a kutatásnak a folytatására buzdít, amelyet Prahács Margit kezdeményezett volt „Magyar témák a külföldi zenében” című tanulmányával.

„A népzene ősrétege” című fejezetben kétrendszerű magyar, mari és csuvas dallamok egybevetésekor, a második dallamfél elválásához fűz Kodály új gondolatot:

(Az elválkozás nem csak romlás! Ízlés, változatosságra törekvés is lehet az oka. Néha szebb, mint a pontos egyezés.)

Megjegyzés a Volga-vidéki változatával egybevetett „Ezernyolcszáznegyvenhatba...” kezdetű dalhoz:

Meglehet, hogy sok más, ma g¹-végű dallamunk valaha f¹-en végződött. Ez a gyakoribb keleten, mint az alábbi példák is mutatják. Ha efféle hypoion dallamaink keleti eredetét néhány egyezés támogatná: még sokkal több dallamunk bizonyulna ötfokúságban gyökerezőnek, mint eddig hittük.

Új gondolatok „A népies műdal hatása” című fejezethez:

A városi dallamáradat nem tudta a népdalt áthangolni a maga érzelgősségére, siránkozó panasz hangjára. Csak kifejező eszközeit gyarapította egyben-másban. Meg kell azonban állapítani, hogy a középosztály dala Szini „Nemesi népdalai” óta egyre magyárosabb, s Dankóig egyre népiesebb lett. Viszont a nép közt az újabb műzene annál inkább terjedt és hatott, mennél közelebb állt a népi formahagyományhoz.

[...]

Hangkészletben: a modern dūr és moll ekkor hatolhatott be erősebben, bár többségre nem jutott. A mai népdalok nagyobb része is, ha nem ötfokú, inkább dór, aeol, mixolyd. Gyakran az átvett műdallamok jellemző mollfordulatai a nép ajkán dór, aeol vagy éppen ötfokú fordulatokká változtak át. (De a magyar dór, aeol stb. más, mint a gregorián. Rendesen: ötfokú, átfutó hangokkal. A fríg: török-arab jellegű. Mixolyd: inkább hypoion. Lyd nincs.

Fontos nézettel találkozunk a „Világi műzene” című fejezetben is:

A népi dallamok eredetét két oldalról kereshetjük: az ötfokúság felől (régi haza), az európai környezetben a szomszédok és a távolabbi, nyugat-európai népek felől. Számos dallamuk, e kétféle irányból jött hatásoknak szét nem bontható vegyülete.

Mindez ízelítő csupán a nagy népzene-tanulmány autentikus bővítéseiből. Ezt Kodály megfogalmazott formában hagyta hátra, lehetővé téve a közreadónak, hogy a szerző végső akaratának tekintve, a főszövegbe vegye fel.

Hadd ismertessek egy idetartozó vázlatot vagy kutatási programot is: gondolatokat egy tervezett, de meg nem valósított új befejezéshez és további megvizsgálendő témákhoz, melyeknek kutatása már elmaradt. De ha így volt is: már a szándék fontos és jellemző. Ezek a gondolatok vagy vázlatok a tanulmány második jegyzetfejezetébe kerültek:

Mikor nem számít művelt embernek, aki nem ismeri a magyar zene fajtáit, aki nem tudja a nyelvet, nem tud különbséget tenni valódi és műnépdal között. Tokaji állami márkázás. Dalhamisítóvány.

(E két utóbbi mondat arra céloz, hogy a tokaji bor valódiságát az állami márkázás szavatolja, népdalt viszont bárki tetszése szerint hamisíthat, a valódi népdalt semmiféle „állami márkázás” nem különbözteti meg a műnépdaltól. 1960 táján ez adott egy darabig szabad teret egy-egy munkásfolklór-kutató hamisító tevékenységének.)

Népdal és művelt társadalom. A népdal sorsa az idők folyamán. Értékelése, forgalomba hozatala. Szétszórt adatok, mit tudtak, mit tartottak annak. Horváth J. zenei kiegészítése. (Kodály itt Horváth János könyvének – A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig – zenei párdarabjára, ennek szükségességére utal.)

Terjesztő tényezők, hatékonyságuk külön: 1) iskola (daloskönyvek), 2) színház (népszínművészek), 3) zenelet (kottakiadványok, kedveltségük, ebből vélelmezhető elterjedt-

ség, pl. Tolnai lakodalmas, Makói csárdás. 3 (2 különböző kiadvány). Kiadások példányszámát amennyire lehet (Rózsavölgyi régi üzleti könyvei). Egy dalnak szereplése különféle kiadványokon keresztül. A népi rétegben való elterjedésről a népi felvételek. Visszája: mûdalok a nép száján.

Hadd zárjam le e keletkezéstörténeti visszapillantást Kodálynak egyik nagyon jellemző megjegyzésével. Tanítványai egyikének mondta, hogy számára minden tan elfogadható, ha kérdéssel végződik. Más szavakkal: nem hitt az egyszer és mindenkorra érvényes tudományos tételekben, a megfellebbezhetetlen „kijelentő mondatok” örökkévalóságában, a tudományos dogmákban. Rendkívüli szellemi nyitottságának jele, a szakadatlan fejlődés elvének vallása ez a mondat. Erről tanúskodnak „A magyar népzene” tanulmányhoz írt kiegészítései, pótlásai, javításai is; az, hogy Kodály a nagy munkát végső soron még mindig befejezetlennek érezte. Épp ebben a „befejezetlenség”-ben mutatkozik meg továbbblendítő, új kutatásokra sarkalló ereje. S ha ezek az új kutatások valamikor új fénybe állítják az általa feltárt adatokat: azzal is megerősítik csupán a nagy mű korszakalkotó tudománytörténeti jelentőségét.

